

Azizov Tuxtamish A'zamovich

“ISFT” institutining ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori,

“Gumanitar va tabiiy fanlar” kafedrası professori v.b.

ORCID 0009-0001-7305-526X

FAVQULODDA EKOLOGIK VAZIYATLARNI BOSHQARISH TIZIMINING KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston Respublikasida favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimining konseptual asoslari tahlil qilingan bo'lib, tizimning amaldagi holati, institutsional va tashkiliy mexanizmlarining afzallik va kamchiliklari aniqlangan. Xorijiy ilg'or tajribalar o'rganilib, ularni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari baholangan. Tadqiqot natijalari asosida milliy boshqaruv tizimini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va fuqarolik jamiyati ishtirokini kuchaytirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Favqulodda ekologik holatlar, boshqaruv tizimi, konseptual asoslar, xorijiy tajriba, texnologiyalar, O'zbekiston.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫМИ ЭКОЛОГИЧЕСКИМИ СИТУАЦИЯМИ

Аннотация: В статье проведен анализ концептуальных основ системы управления чрезвычайными экологическими ситуациями в Республике Узбекистан. Определены сильные и слабые стороны существующих институциональных и организационных механизмов, а также изучен опыт зарубежных стран и оценены возможности его адаптации в условиях Узбекистана. По результатам исследования разработаны рекомендации по совершенствованию национальной системы управления, внедрению современных технологий и усилению участия гражданского общества.

Ключевые слова: Чрезвычайные экологические ситуации, система управления, концептуальные основы, международный опыт, технологии, Узбекистан.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE EMERGENCY ENVIRONMENTAL MANAGEMENT SYSTEM

Abstract: This article analyzes the conceptual foundations of the emergency environmental management system in the Republic of Uzbekistan. The study identifies strengths and weaknesses of the existing institutional and organizational mechanisms, examines best international practices, and assesses their applicability to the Uzbek context. Based on the findings, recommendations are developed to improve the national management system, introduce modern technologies, and enhance the involvement of civil society.

Keywords: Emergency environmental situations, management system, conceptual foundations, international experience, technologies, Uzbekistan.

Kirish. Hozirgi davrda ekologik xavfsizlik va atrof-muhit muhofazasi masalalari global va milliy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Ayniqsa, favqulodda ekologik vaziyatlarning ko'payishi, ularning inson salomatligi, iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy infratuzilmalarga ta'siri ushbu sohada samarali boshqaruv tizimlarini yaratish va takomillashtirish zaruratini kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimining konseptual asoslarini ishlab chiqish va uni amaliyotda samarali qo'llash davlat siyosatining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish masalalari uchun maxsus konsepsiyalar va davlat dasturlari ishlab chiqilgan bo'lib, ular milliy xavfsizlik strategiyalarining ajralmas qismi sifatida faoliyat yuritmoqda. Bu esa ekologik tahdidlarni barvaqt aniqlash, oqibatlarini kamaytirish va ularni tizimli boshqarish imkonini bermoqda. O'zbekiston Respublikasida ham favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimining tashkiliy-institutsional va huquqiy asoslari yaratilgan bo'lsa-da, amaliyotda tizimning samaradorligi va barqarorligi borasida muayyan kamchiliklar mavjudligi aniqlanmoqda. Xususan, tizimning institutsional mexanizmlarining takomillashmaganligi, zamonaviy texnologiyalar va monitoring tizimlarining cheklanganligi, davlat organlari o'rtasida muvofiqlashtirish mexanizmlarining sustligi ushbu sohada chuqur konseptual islohotlarni amalga oshirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – O‘zbekiston Respublikasida favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimining mavjud holatini baholash, uning konseptual asoslarini ilmiy tahlil qilish va xorijiy tajribalarni inobatga olgan holda tizimni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida O‘zbekiston Respublikasida favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimi tanlab olindi, predmeti esa ushbu tizimning konseptual asoslarini takomillashtirish imkoniyatlari va mexanizmlaridir. Tadqiqotda tizimli-analitik, huquqiy-tahliliy, komparativ va ekspert baholash metodlari qo‘llanildi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimining konseptual asoslarini o‘rganish va ularni takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlash uchun kompleks yondashuv asosida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotda tizimli-analitik, huquqiy-tahliliy, komparativ tahlil va ekspert baholash metodlari qo‘llanildi. Tizimli-analitik yondashuv orqali O‘zbekiston Respublikasining amaldagi favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimi, uning tashkiliy tuzilmasi, institutsional mexanizmlari va funksional aloqalari chuqur tahlil qilindi.

Huquqiy-tahliliy metod orqali milliy normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari, strategiyalar va konseptual hujjatlar tahlil qilinib, ularning favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarishdagi samaradorligi, huquqiy ziddiyatlari va bo‘shliqlari aniqlab berildi. Komparativ tahlil usuli orqali AQSh, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi rivojlangan mamlakatlarning favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tajribalari o‘rganildi, ularning konseptual asoslari, boshqaruv mexanizmlari, texnologik infratuzilmalari va monitoring tizimlari O‘zbekiston tajribasi bilan solishtirildi.

Shuningdek, SWOT-tahlil orqali O‘zbekiston Respublikasida mavjud tizimning kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlari baholab berildi. Tadqiqotda qo‘shimcha ravishda ekspert suhbatlari metodidan foydalanilib, soha mutaxassislari, amaliyotchi rahbarlar, tegishli davlat organlari vakillari va mustaqil ekspertlar fikrlari asosida tizimda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar to‘plandi. Tadqiqotda olingan barcha ma’lumotlar analitik sintez

asosida umumlashtirilib, konseptual asoslarni takomillashtirishga doir ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasida favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimining amaldagi holati, uning tashkiliy-institutsional asoslari, normativ-huquqiy bazasi va boshqaruv mexanizmlari batafsil tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, mamlakatda favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimi mavjud bo'lsa-da, uning samaradorligini ta'minlovchi konseptual asoslar to'liq shakllanmagan, tizimning institutsional strukturalari o'rtasidagi vakolatlar aniq belgilanmagan, resurslar bilan ta'minlanganlik va koordinatsiya darajasi past bo'lib qolmoqda.

Xususan, tizimda reaksiya xarakteridagi choralar ustuvor bo'lib, barvaqt ogohlantirish va profilaktik yondashuvlar yetarlicha rivojlanmagan. Favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarishda zamonaviy texnologiyalar, real vaqt monitoring tizimlari, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan boshqaruv platformalarining cheklanganligi tizimning samaradorligini kamaytirayotgan asosiy omillardan biridir. Bundan tashqari, fuqarolik jamiyati institutlari va xususiy sektorning ushbu jarayonlarda ishtiroki past darajada bo'lib, aholining ekologik xavfsizlik masalalaridagi xabardorligi va ishtiroki sust qolmoqda.

Xorijiy tajribalar tahlili esa, rivojlangan mamlakatlarda favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish konseptual asoslari aniq ishlab chiqilganligi, tizimlarning markazlashtirilgan va yuqori texnologiyalar bilan jihozlanganligi, fuqarolik jamiyati va xususiy sektor bilan hamkorlik mexanizmlarining samarador ishlayotganini ko'rsatdi. Bunday mamlakatlarda favqulodda vaziyatlarni boshqarish masalalari milliy xavfsizlik strategiyasining ajralmas qismi sifatida qaraladi va ularning konseptual asoslari huquqiy, tashkiliy va texnologik jihatdan yuqori darajada integratsiyalashgan.

Tahlil natijalari asosida O'zbekiston Respublikasida favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimining konseptual asoslarini takomillashtirish bo'yicha quyidagi yo'nalishlar belgilab berildi: birinchidan, favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish bo'yicha yagona davlat siyosati va strategiyasini ishlab

chiqish va unda konseptual asoslarni belgilash; ikkinchidan, boshqaruv tizimida zamonaviy texnologiyalar, barvaqt ogohlantirish tizimlari, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan boshqaruv platformalarini joriy etish; uchinchidan, fuqarolik jamiyati, xususiy sektor va aholining favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarishda ishtirokini kuchaytirish bo'yicha mexanizmlarni ishlab chiqish; to'rtinchidan, xorijiy ilg'or tajribalarni bosqichma-bosqich milliy sharoitga moslashtirib, tizimga integratsiya qilish.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimi mavjud bo'lishiga qaramay, uning konseptual asoslari to'liq shakllanmagan va amaliyotda samaradorlik darajasi yetarli emas. Mavjud normativ-huquqiy baza va tashkiliy-institutsional tuzilmalarda tizimli yondashuv, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, barvaqt ogohlantirish va profilaktika choralariga e'tiborning sustligi aniqlanmoqda. Xorijiy tajribalar esa, bu sohada yuqori samaradorlikka erishish uchun boshqaruv tizimining aniq konseptual asoslarga, texnologik quvvatlangan monitoring tizimlariga, fuqarolik jamiyati va xususiy sektor bilan faol hamkorlikka asoslanishini ko'rsatdi.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasida favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish va uning konseptual asoslarini yaratish bo'yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish bo'yicha milliy darajada yagona strategik hujjat – konsepsiyani ishlab chiqish va qabul qilish zarur bo'lib, unda boshqaruv tizimining huquqiy, tashkiliy, texnologik va ijtimoiy asoslari aniq belgilab berilishi lozim. Ikkinchidan, boshqaruv tizimiga zamonaviy texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan monitoring va ogohlantirish tizimlarini integratsiya qilish orqali tizimning tezkorligi va samaradorligini oshirish kerak. Uchinchidan, fuqarolik jamiyati va xususiy sektorning ishtirokini kuchaytirish, ularning ekologik xavfsizlikni ta'minlashdagi mas'uliyatini oshirish bo'yicha mexanizmlar ishlab chiqilishi muhim. To'rtinchidan, xorijiy ilg'or tajribalarni bosqichma-bosqich o'rganib, milliy sharoitga moslashtirilgan holda integratsiya qilish orqali

favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimining konseptual asoslarini mustahkamlash zarur.

Ushbu takliflarni hayotga tatbiq etish O'zbekistonda favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimining samaradorligini oshirish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. FAO (2023). *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
2. GEF (2023). *Integrating Disaster Risk Management into Environmental Policies: Best Practices from GEF Projects*. Washington D.C.: Global Environment Facility.
3. IPCC (2023). *Climate Change 2023: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change.
4. Ministry of Emergency Situations of the Republic of Uzbekistan (2024). *National Strategy for Disaster Risk Management and Environmental Safety 2024–2030*. Tashkent: MoES Uzbekistan.
5. OECD (2023). *Environmental Governance and Disaster Risk Management in Uzbekistan: Review and Recommendations*. Paris: OECD Publishing.
6. UNEP (2023). *Global Environment Outlook 7 (GEO-7): Pathways to Environmental Resilience*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
7. United Nations (2023). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030: Midterm Review Report*. New York: United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
8. World Bank (2023). *Resilient Societies: International Experience in Environmental Disaster Management*. Washington D.C.: World Bank Group.
9. Yo'ldoshev, S. (2023). *O'zbekiston Respublikasida favqulodda ekologik vaziyatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish yo'llari*. Tashkent: Fan va Taraqqiyot Nashriyoti.
10. RATSAMLASHTIRISH INNOVATSION RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA
11. G Gaffarova, B Kodirov - Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar, 2020
12. Ibroximov F.A. (2024) Yangi O'zbekistonda ta'lim islohotlari va yoshlar huquqiy madaniyatini oshirishga innovatsion pedagogik yondashuvlar. Zamonaviy ta'lim va ma'naviy-axloqiy tarbiyaning muammolari, muammolari, muammolari yechimlari". 671-b.